

Хальмгин үрн Төрскэн харсгч дээнд

„Уклин арл“

Өшйтн зулзгэна хаалгэ

уга баятл, дакнас хайкрлдв:
—Немшир, немшир!..

Киртэ, блн, кбхси дээчир агчмин зуур зер-звэйн бэлдэж авад, өшйтн өмнэс дээлдэв. Дөөрбэ асхрджас сумн, хурьмод мет. Эн саамла дээчир дунд командир алгджд одв— гидж тас-уга гашунзэньг тарв.

—Нама дахтн!.. Уралан!— гидж Лидж хайкрэд, бусгэн бэйсн грантанг зүн гартан авад, барун бббрдк кобурасн браунинган татдз авад, барун гарарн хурулд хайкрсид, цуцрсн байдл гарсн дээчир чаньгэрдж, шин командирин ардас дахад орцхав.

Генгки нег мин бббрн ирдж хагьрад, Лиджж цокад ун-гьзэв. Кесг цаг болад сергхлэ, герги деер ачата йовна.

—Юн болв? Манхэс ягьв?— гидж мбрч Телеевэс сурхла, цааткн гашутагар келв:

—Раздорскн немшир авчкв, мана церг хэрү гарч йовна...

Немшин „туургсн“ аярмин гол нууринь хамх цокад, советск церг цуг фронтар фашистриг хэрү эргүлд, деед үзг хайлгьгдэ кббгьад гарв.

Галзурч йовх өшйтч тбруц юм хармндж йовхш; зууран харгьсн тоогин алад, хамхлдж күүчэд, шагагьад йовна. Шавтсн чоң үкхэн медэ йовсн бийн, хэрү эргэд, шүдэн хаврдрж дээр, тер мер гитлеровцир, эвгтэ газр бөлгэн хаму нооллад, галзурад, адрад йовчхав. „Песчаные Буруны“ гидг газрч ик бэрлэн болад, полкин халуц командир Темиров, зүн гарган күнд шав авад, Тбилиси балгьснд сара хонгтан госпитальд кевтэв.

1943 джилин январь сарла Буденновск деер эврэйн полкан күцдз ирв. Полкн гурвр дакдз солгдждж, Кушук, Ерговск, Белогрин станцимүдиг даран-дарандь немширэс султхад, Дон деерк Ростовд бббрдэ ирв.

Хуучн Донешин бббр, хойр Гниловск деер гурви хонгин туршарт 15 дакдз дээлдэн болв. Гурви хонгин туршарт цергчнр хот-хол угагьар дээлдэсн бийсн, Ростовин станциг

авад, балгьсар ордж ирцхэв.

Дэйнэ хаалгэ брги болн аймшгтэ. Балгьснас багьснур, селэйс селэйр, голас голур уралан ишкэ йовджд, мана Советск Аярм немширч эврэйн төрскн газрасн кбблж гаргьад, аярмин генерал Черняховскн фронт, 1944 джилин октябрин 23-д Восточн Пруссар ордж ирв.

Радио, газет бдр болгын байрта зэньг авч ирэд бэйв. Аш сүүлдн 1945 джилин майн 2-т мана церг фашистрин үрчн болсн Берлинүр орв. Эн цагла Темировин полк Австрийск, Чехословацк меджэ

деер дээлджд йовла.

Эн саамла, майн 7-д, хальмгин збргтэ үрн Темировд, наснанын туршд маргдтз уга йовд харгьв. Брно гидг балгьснд хоршсн өшйтн үлдл, уклян меджд, сүүдэн сумн күртлэн хаджд, шүдэр герин чолу зуучалд дээллэ.

Генгки эн саамла хагьрсн минометин тасрха төмр баатр үрн гол нургьартусад, аянь тас цокад, нугьрсн цэцгдал одв. Командиртан энькр цергчнрн гүүлджд ирэд, Темировиг брэд авчхав.

Одр, сөнө медгдхш. Лидж унтсн болад серэд ирв. Эргнд тагч. Цагьан эрс. Цагьан хуча. Цагьан хувцта амтс.

—„Госпиталь!“— гисн үг агчмин зуур махмудар гүүгьад одв—подполковник алд кевтхэн медв.

Шавтсна хббн, дигтэ хойр сар болад Лидж серл орв. Кббдрн гихлэ кббдржд болхш, үг сурн гихлэ, келн баях угань медгдхш. Чикн бас тагч.

—„Ода би ягьснб, дэн алдв?“— гиджд санад, Темиров кевтнэ.

Бийд кбл, гар баях-угань бас медгдхш. Турун болжд ухан-дн ордж, зүркинь хорсхасн

тоолвр—дбврн джилин туршарт дэйнэ уулдрмүдэн бичжд йовсн дегтрмүдн гесдржд одсн санв.

Турун бдрмүдт йир күчр, күнд билэ. Ухан-сегэн чик, болв хадждж амтсгьгэн күүндг аргэ уга. Цуг чеддждэн орсн тоолврмудан бийлгьгэн күүндж кергтэ.

Эн цагла Темиров Будапештд кевтсн. Удл уга Селет, Днепродзержинск балгьсар дамджулад, Харьковд авч ирв. Эн балгьснд подполковник Темиров арви джилин туршарт госпитальд кевтэв.

Укля ноолдгэна күчн

1945 джил шавтсн кевтэн, дбврн джилин эргдз келн-аму уга бэйсн. Профессормуд Гимонович, Поволоцкий, доцент Зеленский болн талдан чигн эмчир бдрг бдр гилго, сббг сбгилгэ сэн, асрмджа кевтэ хайлгд билэ. Темиров кесг дакдз эн сэйхн седклгэ амтэд ханлт брххэр седлг билэ, зугар тер тооган күрджд келдз келн уга, докья бгдг гар уга—бэйсн бүлг цогчн чеддждэ наалкьсн амн уга.

Лазарь Захарович Гимонович цугтагьасн икар Лиджиг генуэлсн болжд медгдмн. Хадждунь суучкад, күүкдэн энькрлджэ эцк мет, толгьагинь или бээджд келдмн:

—Лидж, ээжд гитэд келтх... Эн цагла Темировин чикнь баахнар соньсдг билэ. Эн тоог профессорин седклэрн келсн үгмүд ачан болжд медгдмн.

Нег дакдз Лазарь Захарович омкхэсн үдүгьэр Темировинг таатх, эвлх, зүсн-зүүлэр генуэл.

Подполковник профессориг хайлгд-хайлгджд, уурган тесджд эс чадхарн, хайкрэ:

—Ки—шн—ва!..

Хадждунь суусн профессор, бичикн күүкд мет ормасн бсрдржд босад, тавшад билджджэ

гьд, Темировиг ирэд урласн, нуднэсн, маньнагьасн үмсв. Подполковник байрлджак профессориг үзкэд, дбврн джилин туршарт түрүн болжд мүсн инэв.

Нисгэд подполковник Темировд, нилх күүклэ алдр, бдр ирвэс келн эклэд орв. „Шовун уурэн темдг, күн төрскн темдг“—гиджд медтэ амтс келдг. Хальмг таньгьр бурдсн соньсад, Темиров тесгд ялад, бэйсн газрасн Элст тал ирв.

Збргтэ алдр йовдл үзүлсн, уни халуи седклгэ хальмгин үрн подполковник Темиров ода Хальмг таньгьчн хотд балгьсн Элсгн больницд баянэ. Одр болгын уурмүдн: офицермүд, партийн болн үдл церглэчнр, биччнр, багшнр, хббчнр болн талдан чигн амтс оч эн үнгэ урлэ-гьгэн күүндвр кецкэнэ.

Урд цагт гинджд келдг баясн: „Экин седкл—үрнд, үрнэ седкл—кбдэд.“ Күндтэ мана үрн Темиров Лидж седклэн—Төрскидэн блд.

Лидж Кононович Темировдин мана зергэлдн йовна: герн бэрджэнэ, сад суулгьдана, хб бсгдженэ.

Алексей БАЛАКАЕВ.
Элст, 1957 дж. август.

Темиров Лидж—арви джилин туршарт, цергтэ хаалгьган эклэд салдас авн полкин шабни начальникин дарук күрн, Краснодар, Сталинград, Житомир, Сарпуль балгьсар аярмд церглэ. 1939 джил, намар Темиров Лиджиг Нээчкеркасск балгьснд дэйнэ ах сургьульд илгэв. Нег саршаху дэйнэ сургьуль дасхлань финск дэн эклэ.

Сургьульд бэйсн офицермүдиг фронт тал йовулд. Ленинградск цергтэ округин 13-ч дээлджд йовх аярмд ирхлэ, түрүн бдрн легкомыин армейск разведчикин батальона командир Лиджэр тавь.

Хальмгин теетэр, Кубанэр мбргтэ цергин командир йовсн Лиджэ генгки лыж зүүнэ гидг ик күнд йовдт болв. Разведчикин батальон Уралас, Сибирис, Хальмгас, Ленинградас ирцхэсн 44 коммунистэ болн комсомольчирас бббрдэ. Эн збргтэ чигрч улсг командир медрэн үзүлх кергтэ, тингхлэ Лиджд бэлхлэ лыжин медрл уга.

Гурви бдрн туршарт брүн эрлэ босад Сибирис ирсн лейтенант үр Пахомов Темиров Лиджд лыж деер ягьтэ бийн чик бэрх, ббдмэс ббдлх, уругьсн гүүх болн лыжин зүсн-зүүн отн эрдм дасхв.

Аш сүүлдн 1939 джигтн ноябрь сарин дундурд эн батальон Пэгран Коадш гидг балгьснас дэйнэ хаалгьган эклэ. Ладожек нууриин кббгьсн эклэн дэйнэ хаалгэ дбврн сарин туршарт дйр-уган, галтүүмрр саглад, цергчнр эврэйн энькр Төрскн атдр йосна бблэ, үклтэ нүдэри збргчид ноотцжд йовчхав.

1941 джилин март сарин аймн билэ. Дээчир эн бйрг өмнэсн бэлджд, ончга кезёр темдгх болжд күүндчхэйлэ. Сальма гилд балгьснас хэл биш, финск штурмовой батальон бэйсн. Флн аймн бичкнэс авн ар үзгин цэсга газр бсн учар—лыжд гавшун, бйрн газрасн сэн меднэ, дээлджд чигн, булгхд чигн тедн хавга.

Орун эрлэгьсн авн минометин сумн асхрв. Оерджд баях төмр тасрхас ниснэ, харгьга модна бичрмүд деер хавчгьсн цасн цэс цагдлаад одна. Энд-тэнд хагьрджах минс гиньндж күрджнннэ. Темиров Лидж халхлч цэгьан халат үмечкн, кблэн, лыж зүүсн, арнэл унсн мет санджана. Күүкч улснн сэн бдр дээч болгьна чедлжгч бэйрар дүүргэд, зүрк цокулджана.

—Уралан!..—гиджд хайкрэн Темировин команд соньсад, разведбатальон дбврз. Теньгр газр ббйр нелдгч, зүн джилин туршарт маньхагьад зогсджасн модд күрджнндж нурад, бомбин хагьргьгьнас гарнах тасрха төмрмүд, газр, модн, цасн теньгьр күрсн мет, орчньн идэн-будан болад одв.

Эн бдр күчтэ ик дэн болв. Орун эклэн дээлдэн бүүрүл күртл зогсн уга. Темировин разведбатальон цбббрд ирв. Аш сүүлдн аймнэ нүүрр

йовсн Темировын хадждунь гиньн мич хагьрв. Барун кбл, барун ээм хойрн угхчар ирсн мет чик гиснж командир медч, агчмин зуур ухагьган алдв. Миннэ тасрн төмр толгьаднь бас тусн бббджд.

Эн ик дэн болсн Максү Яров гидг ардгс дээчир „Уклин арл“ гиджд нердсн.

Темиров кесг хонгт ухан-сегэн уга кевтэд, серл орхлэ, финск дэн 1940 джигин март сарин 12-т кбтрн бээджд. Темиров Дон деер бэйсн Ростовд кесгтэн госпитальд кевтэ. Госпитальд гарад, сар хонгт амрдж авчкэд, Хальмг таньгьчн хогл Элст балгьсн тал ирв. Энд ирсн бдрн Темиров военкоматд 2-ч часгн начальникар орв. Дбврн сард кбдлх-днэ Темировзгч Приюгинск болн Трлицк хойр районд военкомар илгэв.

ЗУРГТ: Подполковник Л. Темиров (сууснь) хальмг биччнр болн багьтуд дунд. Астахова Рансин фото.

Дэйнэ күнд хаалгьгар

1941 джил. Дн. Германск фишеснр галуу чоимуд мет бмийн харгьган шаггад, хамхлдж, күмн-амгид үкт делгьрүлджд, мана Төрскн газрч бузр кблэрч ишгэж, догарин зүткэд орч йовь.

Бачкнэс авн советни йосна гарг бсн, энькр нуггэн үнн седклэрн дурлсн Темиров, хальмг келн аймннн нүдн болсн үрүдгид дэйнэ йовулчкэд, военкоматин гер ээлжд бийнэ үлджд чадгшг болв. Таньгьчнн военкоматд эврэн бийэра чигн одад, цаасар чигн эрлгь бичэд, фронтд йовуудчн сурв.

—Амгч эвгтэ-гавшун дасхч цергин медрлгэ күн, манд, энд бас кергтэ,—гидгд таньгьчнн военком сулдхл уга баяхлэ, Темиров Ворошиловд суньсгч илгэв.

Хэрүднн удан күлэсн уга. 1941 джил октябр сарин эклэчр фронтд нэлкин командирин дарук болжд илгэгдв. Эн дэйнэ гүдү цаг билэ.

Одр болгын мана цергчнр див зуур, төрскн газран өшйтн даджрлгьнд үлдэгьдэ, хооран цухрдж йовла. Темиров чигн теднлэ алд, аргьта болхла нег сбм газр болвчн немшин нохасг бгш уган кергд, шүдэрн фашистриг каждж, зүркэрн теднлэ аралджд цусан асхад, аймн арзтлго йовь.

Раздорская гидг станиц. Збргтэ кесг үрүдэн геечкэд мана церг эн станиц ирджд тулжд харсдв. Күүц амрад

—Зогсн!—гиджд хайкрэд, Темиров терн деерн бидэхлэ, зүн хатхсн мет бвдлгн яснүсэйрн гүүгьад, командир хэрү ухагьган алд.

Дээчир командирин зака соньсад, Маншин кббд тулжд зогсад, немширлэ хэрү эрлэцэ кев. Темиров терн деер кевтн бээджд завьр бгэд, эн бдр дбвр саамлдж Тихорезкин бббр, Кропоткин деер немширлэ ноолда.

Темировин цергт оли хальмгүд йовла, дакад ах-дү орс, грузин, армянин, хасгуд болн талдан чигн келн аймгсн йовсн. Мбрч Телеев гидг хальмг кббвүнэс талдан, Темировд ординарец Дорлжин Саньгьдэ йовсн.

Аш сүүлдн эн церг, брлэн геесн, Майкопарт дбвржд ирв. Энд баягьд Темиров, эзрэд салврэн айньсэс, шин полк бүүрдэйтхэ гисн завьр генерал-лейтенант Малиновскас авь.

Майкоп Туапсе хойран хооринд, уулга күчтэ газрмудар, эн шин полк дбврн сарин туршарт немширлэ ноолд. Дээлджджх газр, гол Аярмлэ залгьдхд күчр бослн учар, гурвин сарин туршарт тедн бмгин умш үзл уга, мбрдэн алджд идэд, блн-гүүрү бэйсн бийсн, нег чигн бдр Төрскн өшйтнд дбврүлх уха зүүсн уга. Эн тоотд збргм, олмгьга ухага, төмр мет бат, төрскнэ эрки үрн Темиров Лиджин күчн орсн.

1942 джилин августин чиглгчэр Генеральн Штабас күн ирэд, эн баатр полкд гварейск нер зүүлгьв. Удл уга эн полк Моздок тал дбврлгэ эклэ.